


Anna Piotrowicz-Krenc 
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
anna.piotrowicz@amu.edu.pl

Małgorzata Witaszek-Samborska 
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
malgorzata.samborska@amu.edu.pl

O STARSZYCH I NOWSZYCH FRAZEOLIZMACH Z KOMPONENTAMI *ŻYLETKA* I *ŻYLETA*¹

Słowa kluczowe: frazeologia, komponenty frazeologizmów, warianty frazeologizmów, leksykografia
Keywords: phraseology, components of phraseologisms, variants of phraseologisms, lexicography

Wstęp

Leksem *żyletka* ‘mały, cienki i prostokątny kawałek stali o zaostrzonych brzegach, używany jako ostrze do maszynek do golenia oraz temperówek’ (WSJP PAN)² to eponim pochodzący od nazwiska amerykańskiego przedsiębiorcy i wynalazcy pochodzenia francuskiego Kinga Campa Gillette’a (1855–1932). Władysław Kopaliński wyjaśnia okoliczności wynalezienia tak nazwanego desygnatu:

Gdy rodzina jego [Kinga Campa Gillette’a – A.P.-K. i M.W.-S.] straciła majątek w wielkim pożarze w Chicago w 1871, został komiwojażerem firmy metalowej. Pewnego razu, ostrząc brzytwę, wpadł na pomysł zastąpienia jej przez bezpieczniejsze obosieczne ostrze umieszczane w „maszynce” w kształcie litery T. Projekt przyjęto

¹ Wkład auterek w powstanie artykułu jest równy i wynosi po 50%.

² O WSJP PAN zob. *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.

z niedowierzaniem, gdyż żyletki nie można było naostrzyć, mimo to, po dwóch latach od rozpoczęcia produkcji, w końcu 1904 roku firma Gillette'a sprzedała już 12 i pół miliona żyletek (Kopaliński 1996: 290)³.

Już w roku 1916 w polskich gazetach znajdujemy anonse:

Ostrzeżenie. Skradziono noże **żyletki** „Chevalier”, maszynki do włosów z zewnętrzną sprężyną, perfumy d'Orsay. Przeznaczam sowitą nagrodę. Dyskrecja (FBL – „Nowa Gazeta” 1916, nr 193, s. 4)⁴.

Aparat do golenia w eleganckim wykonaniu z rezerwowemi **żyletkami** (FBL – „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1916, nr 300, s. 11).

W polszczyźnie dwudziestolecia międzywojennego leksem *żyletka* był już ustabilizowany, o czym świadczą liczne cytaty z gazet i czasopism w korpusie polskich bibliotek cyfrowych dostępnym za pomocą wyszukiwarki FBL Riseracz⁵. Przytoczmy dla przykładu kilka ekscerptów:

Aby zupełnie upodobnić się do typu męskiego, najmodniejsze panie postanowiły się golić **żyletką**, ewentualnie zapuścić gdzieniegdzie zarost (FBL – „Mucha” 1926, nr 40, s. 2).

PRACOWNIA NOŻOWNICZO-ŚLIFIERSKO-ORTOPEDYCZNA / w Tarnowie – w Pasażu Tertila wykonuje / po przystępnych cenach / ostrzenie brzytw, nożyczek, **żyletek** tudzież przyborów do manucure [...] (FBL – „Hasło. Pismo poświęcone sprawom politycznym, społecznym, gospodarczym i literackim” 1927, nr 59, s. 4).

W Warszawie okradziony został niejaki Elyasz Latowiecki w ten sposób, że w tramwaju przeciął mu jakiś osobnik **żyletką** kieszeń i portfel. Łupem opryszka padł banknot 50-złotowy oraz połowa banknotu 100-złotowego (FBL – „Dziennik Bydgoski” 1928, nr 226, s. 7).

-
- 3 W Wikipedii pod hasłem *King Camp Gillette* znajdujemy nieco inne dane: „Produkcja seryjna rozpoczęła się w 1903 – rok zamknięto sprzedażą 51 maszynek i 168 żyletek. W kolejnym roku produkcja przybrała masowy charakter, a liczba wyprodukowanych maszynek i żyletek oscylowała wokół 100 tys. sztuk” (https://pl.wikipedia.org/wiki/King_Camp_Gillette, dostęp: 4 II 2026).
 - 4 Cytaty podajemy w formie oryginalnej, nie korygując usterek pisowni; wszystkie pogrubienia pochodzą od nas.
 - 5 Wyszukiwarkę FBL Riseracz (Odkrywkę), pozwalającą przeszukiwać zdigitalizowane teksty dawne (systematycznie od końca XVIII w.) i współczesne, stworzyli lingwiści komputerowi UAM. O wyszukiwarce tej zob.: Graliński, Dzienisiewicz, Wierzchoń 2017; Dzienisiewicz, Graliński, Świetlik 2018; Graliński, Wierzchoń 2018; Graliński 2019.

Leksem *żyletka* stał się w potocznej polszczyźnie komponentem wielu frazeologizmów. Celem niniejszego artykułu jest zgromadzenie owych związków, ustalenie ich różnorodnych znaczeń i ich ewolucji oraz zaprezentowanie w rozmaitych kontekstach. Pierwsze ekscerpty pochodzą z lat 20. XX w., a ostatnie z roku 2025, co oznacza, że prześledzimy losy owych związków na przestrzeni stulecia. Uwzględniamy również warianty frazeologizmów z członem *żyleta*⁶, ponadto – na marginesie głównych rozważań – spetryfikowane połączenia z tym członem niebędące wariantami frazeologizmów z *żyletką*. Źródłem materiału są korpusy językowe – FBL Riseracz (dalej FBL), Narodowy Korpus Języka Polskiego (dalej NKJP), MoncoPL (dalej M), Korpus Współczesnego Języka Polskiego (dalej KWJP) – oraz wyszukiwarka Google (dalej G)⁷.

-
- 6 W WSJP PAN zarejestrowano leksem *żyleta* (obecny w polszczyźnie od roku 1970) w następujących znaczeniach: 1. *pot.* ‘ekspresywnie o żyletce’; 2. *pot. pejorat.* ‘osoba ucząca, bardzo wymagająca wobec uczniów lub podwładnych i bezwzględna w egzekwowaniu obowiązków lub posłuszeństwa’; 3. *pot.* ‘kobieta bardzo atrakcyjna seksualnie, która budzi pożądanie w mówiącym’; 4. *pot.* ‘zdjęcie, na którym wszystko dobrze widać, bo znajdujące się na nim obiekty mają wyraźne kontury i dobrze odcinają się od tła’; 5. *sport. pot.* niezadyszona trybuna na stadionie klubu sportowego, na której miejsca zajmują zagorzali kibice, głośno i często agresywnie wyrażający swoje poparcie dla drużyny’; 6. *pot.* ‘uzależnienie polegające na samookaleczaniu się poprzez wykonywanie cięć na rękach, nogach’. Ponadto dodatkowe znaczenia znajdujemy: w PSWP (2005) środowiskowe ‘coś bulwersującego, ale jednocześnie wartościującego pod jakimś względem’, a w *Słowniku...* Stępnia (1993) przestępcze: 1. ‘banknot stułotowy’; 2. ‘pieniądze’; 3. ‘policjant’. Słowniki nie odnotowują ponadto trzech innych znaczeń, w jakich *żyleta* pojawia się we współczesnych tekstach: 1. ‘osoba wyjątkowo inteligentna i mądra’: „Jeśli wszystkie twoje odpowiedzi są dobre – jesteś **«żyleta»** i warto być z tobą w czasie lata w jednej paczce” (FBL – „Świat Młodych” 1986, nr 83, s. 3); 2. ‘coś wspaniałego, nadzwyczajnego’: „Program **żyleta**: sześć pokazów retrospektywnych, cała kupa znakomitych filmów, reprezentatywnych dla gatunków, reżyserów, kierunków dla siebie samych” (FBL – „Film” 1976, nr 23, s. 20); 3. ‘typ wysokiego budynku’: „Na dachu **«żylety»** znajduje się najlepszy w okolicy punkt widokowy, a jego dodatkowym atutem jest stacja meteo” (FBL – „Trybuna Górnicza” 2007, nr 20, s. 8); 4. ‘łyżwa’: „BAUER, nowe oryginalne «hokejówki», plastikowe, z osłoną na **«żylety»**, nie używane, w oryginalnym pudełku, sprowadzone z Kanady – 360 zł” (FBL – „Auto Giełda Dolnośląska” 1988, nr 23, s. 80).
- 7 O wyszukiwarce FBL Riseracz por. przypis 4; o pozostałych korpusach por.: Przepiórkowski, Bańko, Górski, Lewandowska-Tomaszczyk 2012; Pęzik 2020; Kieraś, Marciniak, Łaziński, Woliński, Bojałkowska, Eźlakowski, Kobyliński, Komosińska, Krasnowska-Kieraś, Rudolf, Tomaszewska, Wołoszyn, Zawadzka-Palucka 2025.

1. *Jak żyletka / jak żyleta*

Już w dwudziestoleciu międzywojennym pojawiło się potoczne wyrażenie porównawcze⁸ *jak żyletka* w znaczeniach przenośnych niezwiązanych ze zmysłem dotyku, np.:

Witaj, wielki zwycięzco, witaj, zbawco Litwy, / Z językiem **jak żyletka**, lub jak ostrze brzytwy, / Witaj, ty, który jesteś Litwy sławą, chwałą, / Opowiedz nam, ciekawym, jak to się tam działo? (FBL – „Mucha” 1928, nr 1, s. 5)⁹.

Ty masz gały jak dwa wiśnie śliczne / I spojrzenie takie dynamiczne / Ty jesteś **jak żyletka**, / Miętowo-perwerwerszarsko-letka (FBL – „Trubadur Polski” 1926, nr 14, s. 4),

także w postaci porównania właściwego *ostry jak żyletka*:

Koleżanka Iza, ta z głównej kasy, ma język **ostry jak żyletka** i na ogół uchodzi za inteligentną osobę (FBL – „Orędownik. Ilustrowane pismo narodowe i katolickie” 1939, nr 125, s. 10).

Człowiek z teczka pobiegł jednak za mną i głosem **ostrym jak żyletka** „Drapid”, którą ofiarował po niskiej cenie, zachęcał mnie do nabycia butów narciarskich wyrobu „Związków Dyplomowanych Szewców” [...] (FBL – „Hi, Hi, Hi” 1938, nr 2, s. 8).

Dwunasta. Hejnał mariacki, **ostry jak żyletka**, tnie mi skronie. Zdarłem kołnierzyk, napiłem się wody... (FBL – „Dziennik Bydgoski” 1939, nr 132, s. 6).

Wariant *ostry jak żyleta* pojawia się w polskich tekstach dopiero pod koniec lat 70. XX w.:

Zauważyłem (główka pracuje non stop), że wtedy cała moja zakichana indywidualność nabiera **ostrzych jak żyleta** kolorków (FBL – „Głos Włókniarza” 1979, nr 2, s. 4).

W przytoczonych cytatach ostrość odnosi się do języka (‘ironiczny, złośliwy i dowcipny’), zachowania (*pot.* ‘nieskrępowany, wolny od zahamowań i służący rozrywce’), dźwięku (‘wysoki, przenikliwy, donośny’) i barwy (‘mocno nasycony

8 Terminy wyrażenie *porównawcze* i *porównanie właściwe* za: Bańko 2004: 10–11. Wykorzystywane przez nas koncepcja i terminologia dotyczące związków frazeologicznych za: Lewicki, Pajdzińska 2001.

9 Dziękujemy Recenzentowi/Recenzentce za zwrócenie uwagi na to, że w cytacie występuje gra językowa: *język jak żyletka* nawiązuje do *język jak ostrze brzytwy*, obecnego od lat 80. XIX w. w tłumaczeniach tekstów biblijnych.

kolorem¹⁰). W znaczeniach przenośnych porównanie *ostry jak żyletka/żyleta* nadal jest obecne w polszczyźnie. Pierwszy wariant poświadczają notacje w *Słowniku porównań* Mirosława Bańki (2004) i w *Wielkim słowniku frazeologicznym* Piotra Flicińskiego (2012), a drugi – w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* Piotra Müldnera-Nieckowskiego (2003). Porównania te odnoszą się także do wyrazistości ekranu (telewizora, monitora itp.)¹¹:

Może te monitory już są, o obrazie **ostrym jak żyletka**, ale kamer TV nie ma i pewno długo nie będzie. Z braku środków (FBL – „Dziennik Bałtycki” 1998, nr 113, s. 47).

[...] najlepiej wypada PeCetowa. Chyba dzięki **ostrej jak żyleta** grafice SVGA, której detale są widoczne na monitorze komputera (FBL – „Secret Service Magazine” 1996, nr 9, s. 30).

W korpusach znajdujemy również odosobnione przykłady związków *ostrość jak żyleta* i *ostrzyć jak żyleta*:

Ja też mam Minoltę 505siS, z kitowym denkiem od butelki i czasem udaje mi się zrobić nią fajne zdjęcie. Gdy chcę mieć **ostrość jak żyleta**, to robię cyf****ą (NKJP – Usenet, 31 VII 2004).

Odkurzyłem Biometara 2,8/80 MC i w teren. Słońce i śnieg. **Ostrzy jak żyleta** w całym kadrze, bo to przeca wycinek średniego formatu na jaki obliczono to szkło, pod słońce super (NKJP – Usenet, 10 II 2003).

2. Na żyletki

W okresie powojennym pojawiały się kolejne związki frazeologiczne z komponentami *żyletka* i *żyleta*, już nie o charakterze porównawczym. Z 1946 r. pochodzi cytat, w którym wystąpiło wyrażenie określające *na żyletki* w znaczeniu przenośnym ‘na złom’:

Krażowniki przerobione **na żyletki**. Groźne do niedawna krażowniki „przestawiają się na stopę pokojową” (FBL – „Dziennik Żołnierza APW. Wydanie polowe” 1946, nr 74, s. 2).

¹⁰ Definicje za WSJP PAN.

¹¹ *Ostry jak żyletka* jako potoczne odnotowano w PSWP: ‘o ostrości obrazu monitora: bardzo ostry, wyraźny, oddający perfekcyjnie każdy detal obrazu’.

W latach 50. i 60. XX w. przenośne znaczenie tego wyrażenia podkreślał często stosowany przy nim graficzny operator metatekstowy w postaci cudzysłowu:

W 1960 roku trzeba będzie przeznaczyć „**na żyletki**” 6 statków (FBL – „Dziennik Polski” 1958, nr 307, s. 3).

Powiedział nam inżynier mechanik, że okręt kupiony był od Norwegów w roku 1924 i po odbyciu jeszcze kilku zaledwie rejsów „**pójdzie na żyletki**”. A będzie ich niemało, wiedząc że ma 140 m długości (FBL – „Lud” 1960, nr 35, s. 2).

W ówczesnych tekstach prasowych zwróciliśmy też uwagę na werbalne sygnały metatekstowe, które potraktować można jako informację o socjolektalnej genezie wyrażenia:

Później wysłużony okręt idzie – **jak popularnie mawiają marynarze** – na żyletki (FBL – „Gazeta Krakowska” 1960, nr 154, s. 3).

„Poznań” stoi obecnie w porcie szczecińskim, a na początku przyszłego roku – **mówiąc językiem stoczniovców** – pójdzie „na żyletki” (FBL – „Gazeta Zielonogórska. Organ KW PZPR” 1961, nr 304, s. 6).

Statki tak jak ludzie idą również na emeryturę. Dożywają swych lat, kończą się im terminy ważności klasy i jednostki – **jak to pieszczotliwie i nie bez pewnego sentymentu mówią marynarze** – idą „na żyletki” (FBL – „Kurier Szczeciński” 1966, nr 277, wyd. AB, s. 4).

Co gorliwsi już zapowiedzieli, że „Batory” po 33-letniej służbie w transatlantycznej żegludze, skierowany zostanie w najbliższym czasie do stoczni i złomowany, czyli **jak się w marynarskiej gwarze mówi** – zostanie pocięty na żyletki (FBL – „Życie Gospodarcze” 1969, nr 12, s. 12).

Pierwotnie frazeologizm ten odnosił się zresztą do przeznaczania na złom jednostek pływających, co potwierdza marynarską genezę związku, a co obrazują poniższe wyimki. Duży ich wybór ujawnia jednocześnie szeroką łączliwość leksykalną tego wyrażenia:

Zatopione barki zostaną pocięte palnikami acetylenowymi i pójda **na „żyletki**” (FBL – „Głos Koszaliński” 1960, nr 172, s. 4).

Kolos [transoceaniczny – A.P.-K. i M.W.-S.], który niedługo ma pójść do hut, gdzie go pokrają **na żyletki**, bo stary to weteran [...] (FBL – „Dziennik Polski” 1962, nr 211, s. 4).

Przed paroma dniami ukończono postępowanie kasacyjne s/s „Huta Zygmunt”. Statek nie zostanie jednak skierowany **na „żyletki”**. Przejęły go Polskie Zakłady Zbożowe „PZZ” dla przystosowania na pływający magazyn zbożowy (FBL – „Kurier Szczeciński” 1966, nr 220, wyd. AB, s. 8).

O STATKU, który dokonał swego żywota i wycofany został ze służby na morzu, zwykło się mówić, że idzie **„na żyletki”**. Jest to oczywiście termin żartobliwy [...]. (FBL – „Kurier Szczeciński” 1967, nr 271, wyd. AB, dodatek „Kurier Akademicki”, s. 2).

Na zdjęciu: statek „Huta Zygmunt”, który dożył już swych dni, cięty **„na żyletki”** przy jednym z nadbrzeży Gdańskiej Stoczni Remontowej (FBL – „Echo Krakowa” 1967, nr 270, s. 2).

Mijały lata, rozrastał się nasz przemysł okrętowy, wysłużone pływające kopalnie i huty, spełniwszy swoje zadania poszły... **na żyletki** (FBL – „Życie Bytomskie” 1975, nr 26, s. 2).

Nie tak dawno obiegrała polską prasę wieść, że transatlantyk „Stefan Batory” już dogorywa i niedługo trzeba go będzie pociąć **na żyletki** (FBL – „Gazeta Krakowska” 1985, nr 196, s. 3).

Rosyjska flota cięta **na żyletki** [t] (FBL – „Echo Dnia” 1995, nr 18, s. 7).

Do hutniczych pieców trafiają m.in. pamiętające lata 50. czołgi T-55 (jest ich jeszcze ponad 600 sztuk), z lotnisk wycofane zostaną MiG-21, a Marynarka Wojenna **na żyletki** odda ok. 20 przestarzałych okrętów (NKJP – „Polityka” 24 II 2001).

Przez kolejne dwa lata dowodził trałowcem ORP „PELIKAN”, którego „zamieniono już **na żyletki**” (FBL – „Helska Bliza. Dwutygodnik Stowarzyszenia Przyjaciele Helu” 2003, nr 3, s. 10).

Piraci przemalowują go, rejestrują na nowo pod banderą Hondurasu, Panamy lub Liberii, bo nikt w konsulatach tych krajów nie pyta, co to za jednostka, potem ładują towar jak uczciwi przewoźnicy, kradną ładunek i na koniec sprzedają statek w Hongkongu **na żyletki** (NKJP – „Polityka” 19 VIII 2006).

Z czasem w prasie zaczęto wiązać frazeologizm z szerszą odnośnością realną – złomowaniem innych dużych pojazdów. Dokumentują to takie eksцерpty, jak:

Warto to robić – warto ratować stare parowozy, dla których alternatywą jest pójście **„na żyletki”** (FBL – „Stolica. Warszawski tygodnik ilustrowany” 1978, nr 29, s. 13).

Proszę popatrzeć, jak Niemcy starannie i skrupulatnie zbierają wszystkie swoje wozy pancerne i czołgi z terenów Polski z okresu II wojny i w sposób przemytniczy przetrzucają na teren Niemiec. Oni takich rzeczy nie tną **na żyletki!** (FBL – „Głos Pomorza” 1992, nr 64, s. 6).

Tak więc **na „żyletki”** idą w tej chwili tysiące czołgów, wozów pancernych, dział, haubic i wszelkiego jeżdżącego i latającego dobra (FBL – „Echo Dnia” 1994, nr 73, s. 12).

Niedługo potem, sołtys zażądał tysiąca nowych złotych za fragment czołgu „Panzer 4”, który od kilku lat Jan S. przechowywał na sąsiedzkim ugorze mimo wygaśnięcia stosownej umowy. – Albo pieniądze, albo niech go tną **na żyletki** – zagroził (FBL – „Słowo Ludu” 1999, nr 175, s. 8).

Za budynkiem dworcowym w Krzeszowicach można obejrzeć kolekcję starych parowozów. [...] Uratowano je w ten sposób od przetopienia **na żyletki** (FBL – „Gazeta Krakowska” 21 VIII 2002).

I tak jak autor uważam, że gdy tylko załoga postawi nogę na ziemi, wszystkie promy do załogowych lotów w kosmos powinny zostać pocięte **na żyletki** (FBL – „Przekrój” 2005, nr 33, s. 37).

Podobno maszyna [Lotniczego Pogotowia Ratunkowego – A.P.-K. i M.W.-S.] nadaje się już tylko **na żyletki**, jednak z racji wieku nie proponowałbym remontu nawet gdyby uszkodzenia były lżejsze (NKJP – Usenet, 22 III 2005).

Na miejscu zdarzenia nikt nie brał odcisków palców, za to usłyszałam: auto pewnie już jest pocięte **na żyletki** albo stoi gdzieś w dziupli w Czechach lub w Niemczech... (FBL – „Nowiny Jeleniogórskie. Tygodnik społeczny” 2008, nr 22, s. 19).

Trzeba więc starego gruchota odwieźć na złomowisko – za złomowanie oczywiście musimy zapłacić – i dopiero przedstawiając w urzędzie komunikacyjnym stosowny dokument potwierdzający fakt przerobienia auta **na żyletki** można pojazd wyrejestrować (FBL – „Kronika Beskidzka” 2009, nr 5, s. 6).

„Na żyletki” przeznaczano również inne obiekty metalowe – m.in. pomniki czy maszyny i urządzenia z likwidowanych zakładów (metonimicznie: owe zakłady). Poniżej przytaczane konteksty mogą też wskazywać na ewolucję znaczenia – od ‘(przeznaczony) na złom’ do ‘(przeznaczony) na coś nieistotnego, coś o znikomej wartości’:

Może chociaż to wzięliby pod uwagę ci, którzy najchętniej pocięliby pomnik **na żyletki**? (NKJP – „Dziennik Bałtycki” 17 VII 2009).

A do tego pracownicy firmy w upadłości modlą się do niego, by ratował miejsca pracy i nie sprzedawał zakładu „**na żyletki**” (NKJP – „Trybuna Śląska” 5 IX 2003).

Byli pracownicy upadłej dwa lata temu żarowskiej „Organiki” nie chcą pogodzić się ze sprzedażą zakładu firmie, która chce go wyciąć i sprzedać **na żyletki** (NKJP – „Słowo Polskie. Gazeta Wrocławska” 28 V 2004).

Z przeglądu cytatów z połączeniem wyrazowym *na żyletki* wynika, że jest ono żywe do dziś i łączy się przede wszystkim z czasownikami *iść*, *pójść* oraz *ciąć*, *pociąć*¹², lecz występują też przykłady z: *nadawać się*, *oddać*, *pokrajać*, *przekazać*, *przerobić*, *przetopić*, *przeznaczyć*, *skierować*, *sprzedawać* czy *zamienić*. Zwroty *ktos pociął na żyletki coś* ze znaczeniem *pot.* ‘ktos przeznaczył na złom jakiś stary, nieużywany obiekt dużych rozmiarów’ oraz *ktos tnie na żyletki coś – pot.* ‘ktos przeznacza na złom jakiś stary, nieużywany obiekt dużych rozmiarów’ – rejestruje WSJP PAN, ilustrując oba połączeniami z: *czołg*, *prom*, *samochód*, *statek*¹³. Wskazany przez nas szeroki zakres łączliwości omawianego połączenia wyrazowego pozwala traktować je jednak jako wyrażenie określające *na żyletki* ‘na złom’, a nie komponent zwrotów, tym bardziej że w pewnych kontekstach (zwłaszcza w tytułach artykułów prasowych) występuje ono samodzielnie, z elipsą członu werbalnego, np.:

Browar **na żyletki** [t] W zabrzańskiej firmie ludzie wciąż liczą na wejście inwestora (NKJP – „Dziennik Zachodni” 10 VII 2001).

Karoseria **na żyletki** [t] (NKJP – „Gazeta Krakowska” 3 VII 2004).

Broń **na żyletki** [t] (NKJP – „Dziennik Polski” 28 V 2005).

Auto **na żyletki** [t] (NKJP – „Dziennik Bałtycki” 5 VIII 2006).

A tramwaje **na żyletki** [t] (NKJP – www.epoznan.pl, 14 X 2011).

Plan dla Marynarki Wojennej: flota **na żyletki**, na nowe okręty poczekamy (NKJP – www.gazeta.pl, 30 III 2012).

12 W NKJP frekwencja tych leksemów jest następująca: *pociąć* 20, *ciąć* 2, *pójść* 15, *iść* 2.

13 Odnotujemy też, że PSWP pod hasłem *żyletka* podaje przykład użycia: „Okręt zakończył swój żywot, został zacumowany w stoczni remontowej i stąd chyba będzie przekazany **na żyletki**”, ale nie odnotowuje związku frazeologicznego *na żyletki* ‘na złom’.

3. Na żyletkę / na żyletę

Od lat 30. XX w. w tekstach polskich poświadczono jest także wyrażenie określające z członem żyletka w liczbie pojedynczej – *na żyletkę*. W gwarze przestępczej oznacza ono dwa rodzaje kradzieży: 1. ‘kradzież kieszonkow[ą] połączon[ą] z cięciem odzieży’; 2. ‘kradzież z włamaniem z użyciem żyletki do otwierania zamków’ (Stępiak 1993)¹⁴. Wariant *na żyletę* pojawia się dużo później. Ekscerpty pochodzące z uwzględnianych przez nas korpusów dokumentują wyrażenia tylko w pierwszym z tych znaczeń, poświadczając ich żywotność współcześnie:

Ja i ten pan, mój kolega wedle branży, obrobiliśmy pana dobrodzieja w tramwaju **na żyletkę** (FBL – „Przegląd Kresowy. Dziennik poświęcony przejawom życia ziem północno-wschodnich” 1930, nr 39, s. 3).

Wcześniej tego dnia ukradła jeszcze jeden portfel. Miała przy sobie złodziejskie narzędzie – żyletkę specjalnie zaostrzoną z jednej strony. Właśnie „**na żyletkę**” okradano wcześniej w Oleśnicy (FBL – „Panorama Oleśnicka. Tygodnik Ziemi Oleśnickiej” 2002, nr 73, s. 2).

Wsiadają do autobusów z żyletkami, robią sztuczny tłok i przecinają torebki. Policja ostrzega przed kieszonkowcami, którzy – jak wszystko na to wskazuje – wrócili do starych, niespotykanych od wielu lat metod. [...] Niezauważony przez nikogo sprawca, po uprzednim przecięciu torby na zakupy, ukradł etui z dokumentami osobistymi mieszkańca gminy Rudziniec. Sprawca działał metodą „na krawca” albo „**na żyletkę**”. [...] Wraca stara metoda kradzieży „**na żyletkę**” (M – <https://wiadomosci.onet.pl/slask/kieszonkowcy-w-autobusach-kradna-metoda-na-zyletke-policja-ostrzega/gf5to3n>, 24 IV 2023).

Podobnie jest z damskimi torebkami przewieszonymi luźno na pasku przez ramię do tyłu. To też okazja dla złodzieja. Kiedyś były one przecinane i okradane. Teraz sposób „**na żyletkę**” wyszedł w jakimś sensie z mody, gdyż torebki są wielokomorowe i złodziej nie ma pewności, że trafi w odpowiednie miejsce (NKJP – „Dziennik Polski” 23 II 2008).

14 W pierwszej definicji Stępiak wskazuje cięcie tylko odzieży, ale dotyczyć ono może też toreb, torebek itp.

4. *Przesiedzieć / wysiedzieć / odsiedzieć / wystać itp. na żyletkach / na żyletce / na żyletach*

W żadnym ze słowników nie zarejestrowano natomiast wariantywnych zwrotów *przesiedzieć / wysiedzieć / odsiedzieć / wystać itp. na żyletkach / na żyletce / na żyletach* w znaczeniu 'przetrwać trudną lub niekomfortową sytuację'. Znaczenie to można zrekonstruować na podstawie następujących kontekstów:

Szukasz pracy sezonowej i możliwości dorobienia do stałej pensji w Polsce? To uszanuj to, że ja pracuję przez 7–10 miesięcy w roku. Miesiąc – dwa można **przesiedzieć** nawet **na żyletkach**, tak między sobą rozmawiają opiekunki. I to jest prawda (G – <https://arbeitlandia.pl/blog/kilka-uwag-dla-pracujacych-w-opiece-sezonowo>, 18 XI 2025).

Nic nie jesteśmy im winni. To oni nam są winni odpowiedź na pytanie, po kiego licha im to było? Pięć miechów jedna z drugim **na żyletkach przesiedzieć** mogli, a ocalałoby miasto! Ale nie – Polak niestety i przed i po szkodzie... wiecie co (G – <https://wiadomosci.wp.pl/spelniamy-marzenie-powstanca-przylacz-sie-do-nas-666603353290144a>, 31 VII 2021).

– Bywało znacznie gorzej i ludzie sobie jakoś radzili. Do mycia i zmywania można sobie nagrzać wody – twierdzi Czesław Mikołajewicz z Leszna. – Przez te kilka dni to **na żyletkach da się wysiedzieć**. A przegląd sieci ciepłej trzeba robić obowiązkowo po to, by zimą nie było problemów – dodaje Krystyn Waniurski (NKJP – „Gazeta Poznańska” 6 VI 2006).

No i już jestem spokojny, przecież – jak mówią starzy garownicy – rok to **się odsiedzi** na parapecie i **na żyletkach** (FBL – *Wołowskie obrazki ze stanu wojny polsko-jaruzelskiej 1981–1989*, Wrocław 2017, s. 114).

Modne przed laty powiedzonka zaczynają wychodzić z użytku. Już nie mawia się, że „rok nie wyrok, dwa lata jak dla brata”, albo że „rok to i na kiblu **można przesiedzieć**, albo i **na żyletce**” (NKJP – „Gazeta Wyborcza” 8 VII 1994).

– Powiem wam tylko tyle: mam gdzieś tę zabawę w wojnę. Niech się inni nią przejmują. Ja swoje dwa lata potrafię nawet gołą dupą **na żyletce przesiedzieć!** – powiedział czwarty z siedzących w przedziale poborowych. Do tej pory milczał, gdyż był z natury nieśmiały, ale wypity alkohol skutecznie rozwiązał mu język (G – https://ridero.eu/pl/books/ostatni_rezerwista/freeText, 18 XI 2025).

Mężowidło przyjechało po mnie komunikacją i przywiozło mnie do domu moim samochodem. Po 34 godzinach ciurkiem w robocie. Jutro też idę, na 7,5 godziny, tyle

to **na żyletce można przesiedzieć** (G – <https://forum.jestemfit.pl/odchudzanie-40-stce/8761-piecdziesieciolatki-odchudzamy-sie-nadal-311.html>, 2 VII 2017).

– Długo garujesz? / – Kończę piąty miech. / – Małe piwo – mruknąłem z odcieniem wyższości. – Co to jest? **Na żyletach wystoję**. Cały czas pod celką? / – Nie, arbajtowałem trochę (FBL – „Dziennik Bałtycki” 1970, nr 86, s. 5).

Wynika z nich, że dyskomfort dotyczyć może przebywania w miejscu odosobnienia (więzieniu, internowaniu), ale też w różnych innych sytuacjach (np. w pracy). Nie udało nam się ustalić czasu pojawienia się tego związku w polszczyźnie; najstarszy ekscerpt pochodzi z 1970 r., a zwroty te są obecne także we współczesnej polszczyźnie.

5. *Wyprasować itp. na żyletkę / na żyletę*

W słownikach nie odnotowano również zwrotu *wyprasować itp. na żyletkę / na żyletę* w znaczeniu ‘wyprasować itp. dokładnie, precyzyjnie, bez zagniecen’, jak w rzadkich korpusowych przykładach:

A więc odsztafirowali się miejscowi w nienagannie skrojone garnitury, kanty spodni odprasowane „**na żyletkę**”, czarne pantofle świecą jak lustro (FBL – „Nowiny Rzeszowskie” 1968, nr 29, s. 3).

Do sali wchodzi Monika, uśmiech nie znika jej z twarzy. Za Moniką podąża Iljicz Lenin. Kant w spodniach zaprasowany **na żyletkę** (NKJP – „Polityka” 23 IX 2006).

Koszula wyprasowana **na żyletkę**, mundur z pagonami [...] (M – www.interia.pl, 29 IV 2014).

Przecisnęła się między klasycznymi marynarkami i spodniami zaprasowanymi **na żyletę** (KWJP – L. Stefek, *AnieleNIE*, Będzin 2018).

Choć liczba poświadczeń tego związku w tekstach jest niewielka, to – jak widać – funkcjonuje on także we współczesnej polszczyźnie.

6. *Na żyletkę / na żyletki / na żyletce / na żyletę (o odległości w przestrzeni)*

W połowie XX w., niezależnie od wcześniej wskazanych, wykształciło się nowe znaczenie wariantywnego wyrażenia *na żyletkę / rzadziej na żyletki* odnotowane

w WSJP PAN: *pot.* ‘tak, że obiekt, o którym mowa, znajduje się w minimalnej odległości od drugiego’¹⁵. Pierwotnie odnosiło się ono do rzeczywistej niewielkiej odległości w przestrzeni, zwłaszcza w ruchu drogowym i powietrznym. Ukazują to kolokacje w zakładce „Połączenia” w WSJP PAN (*jeździć, parkować, wyprzedzać; minąć się na żyletkę*) oraz zebrane przez nas wyimki z korpusów:

W ostrym nurku na otwartych hamulcach, w ślizgu położonym „**na żyletkę**”, albo wreszcie w głębokiej, ciasnej spirali, schodzą szybowce z wysokości i lądują sprawnie jeden po drugim (FBL – „Skrzydła i Motor. Tygodnik młodzieży lotniczej” 1950, nr 51–52, s. 4).

Włosi w ogóle niezbyt przejmują się przepisami ruchu drogowego. Jeżdżą „**na żyletkę**” – auta wychylają się na skrzyżowanie niezależnie od koloru światła, motocykliści często brną pod prąd (NKJP – „Gazeta Wyborcza” 7 V 1993).

Autobusy pod szpitalem jeżdżą „**na żyletkę**”, a kierowcy wnioskuje o zmiany obowiązujących tam zasad (FBL – „Głos Pomorza” 2018, nr 42, s. 5).

Znaleźć wolne miejsce na starówce to loteria. Raz na jakiś czas uda się po kilku minutach. Znacznie częściej dopiero po kilkunastu, a jak ktoś nie umie parkować **na żyletkę** potrzebuje aż kilkudziesięciu (M – <https://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-w-toruniu-kierowcy-walczą-z-turystami,nId,332706>, 2 IV 2011).

Klasyka, skakanie z pasa na pas, **na żyletkę**, tuż komuś pod maskę i wszystko ok, póki ktoś nagle nie zahamuje i cyk...brakuje tych paru metrów i ułamka sekundy na reakcję (M – <https://www.trojmiasto.pl/raport/Kolizja-na-obwodnicy-Trojmiasta-rt129847.html>, 26 IV 2019).

Natomiast wykonywanie takich manewrów jak loty w odwrotnej pozycji, do góry kołami, loty „**na żyletkę**”, kiedy model leci skrzydłami w pionie, ale równolegle do ziemi, czy na przykład łączenie przewrotu przez skrzydło z wykonaniem beczki sterowanej w pionie w górę, przejście do szybkiej beczki zewnętrznej w pionie w dół i wyjście do lotu odwróconego, co nie każdy od razu jest w stanie sobie wyobrazić, wymagało wielu godzin latania i powtarzania manewrów setki razy (NKJP – „Głos Siemiatycz” 28 III 2008).

15 W tym znaczeniu WSJP PAN rejestruje też wyrażenie *na gazetę*. W FBL znajdujemy nadto poświadczenie z wariantem *na żyletę*: „Prawdziwy podziw jednak wzbudzili u mnie Hiszpanie umiejętnością parkowania. Wszędzie parkuje się tam «**na żyletę**», czego kosztem jest powszechność rys i wgnieceń na karoserii” („Nowiny Jeleniogórskie. Tygodnik społeczny” 2000, nr 38, s. 12).

– Wiadomo, że tutaj się jeździ **na żyletki** – przyznał nam w piątek dyżurny ruchu MPK. [...] Jeżdżenie **na żyletki** oznacza właśnie delikatne złożenie lusterka [...] (M – www.onet.pl, 2 IV 2011).

Alvaro Bautista nie był w stanie wykorzystać przepychanki pomiędzy prowadzącymi i przez cały czas szukał miejsca do ataku. Cała trójka jechała dosłownie **na żyletki**, ale dopiero na rozpoczęciu 16. okrążenia Rea zaatakował Razgatlioglu i powrócił na czoło wyścigu (M – www.scigacz.pl, 23 IV 2022).

W tym znaczeniu funkcjonuje też postać związku z komponentem *żyleta*:

Prawdziwy podziw jednak wzbudzili u mnie Hiszpanie umiejętnością parkowania. Wszędzie parkuje się tam „**na żyletę**”, czego kosztem jest powszechność rys i wgniecenia na karoserii (FBL – „Nowiny Jeleniogórskie. Tygodnik społeczny” 2000, nr 38, s. 12).

Tir pędzi za tirem, z bocznej drogi samochody wciskają się na „czwórkę” **na „żyletę”**, bo innym sposobem trudno włączyć się do ruchu (NKJP – „Dziennik Polski” 1 II 2008).

Najrzadszym wariantem wyrażenia w tym znaczeniu jest *na żyletce*:

Czy wiecie, co to jest lot **na „żyletce”**? Wybałuszyli oczy nie rozumiejąc. Patrzcie na te dwa fabryczne kominy stojące tam za drzewami. Może czasem wypaść tak, że trzeba będzie pomiędzy nimi przelecieć (FBL – „Skrzydła. Zjazd Lotników Polskich” 1978, s. 12).

Najwięcej wywrotek uczestnicy zawodów [motocyklowych – A.P.-K. i M.W.-S.] zaliczyli natomiast na sekcji z belek, które ułożone zostały w wyraz TADDY. – Skala trudności toru nie ma znaczenia, nawet najprostsze ściganie się w kółko jest „**na żyletce**”. Ten tor był moim zdaniem świetny – ocenił 6-krotny mistrz świata w Super-Enduro (FBL – „Głos Pomorza” 2016, nr 289, s. 26).

7. *Na żyletki* ‘z niewielką różnicą, *na styk*’

W XXI w. ze znaczenia realnego ‘w bliskiej odległości’ frazeologizmu *na żyletki* wykształciło się – nieodnotowane dotąd w słownikach – znaczenie przenośne, abstrakcyjne ‘z niewielką różnicą, *na styk*’. Używa się go potocznie w kontekstach związanych z rywalizacją sportową, a ostatnio też z walką wyborczą. Realia sportowe reprezentują przykłady:

– Oczywiście, że się denerwowałem. Pierwszy raz w konkursie drużynowym na tak dużej imprezie jechałem jako jeden z ostatnich – opowiadał potem Kamil. – Nie wiedziałem, jaka jest różnica, ale wiedziałem, jakie miejsce zajmujemy i jakie mamy szanse. Walka była **na żyletki**, a presja większa niż kiedykolwiek (FBL – „Głos Pomorza” 2015, nr 50, s. 25).

Polak stanął na podium konkursu w Ga-Pa i wdarł się na trzecie miejsce w klasyfikacji generalnej Turnieju Czterech Skoczni. Strata Kamila Stocha do Ryoyu Kobayashiego jest duża. „Było **na żyletki**” – jak wyraził się Stoch, by udowodnić, że 22-letni japoński lider Pucharu Świata i TCS nie jest poza zasięgiem reszty stawki (KWJP – „Gazeta Wyborcza” 2 I 2019).

– Nie ma tu żadnej zawodniczki, która nie miała wybitnych wyników w tym roku. Każdy mecz będzie **na żyletki** – mówiła Iga Świątek przed startem Turnieju Mistrzyń (M – www.sport.pl, 10 XI 2021).

Początek drugiej partii był zdecydowanie bardziej wyrównany. Gemy toczyły się „**na żyletki**”, a jako pierwszą szansę na przełamanie uzyskała 22-letnia Rosjanka, jednakże Fręch posłała wówczas pierwszego asa w tym spotkaniu (M – <https://www.sport.pl/tenis/7,64987,30685793,75-minut-i-po-sprawie-frech-dolaczyla-do-swiatek-i-linette.html>, 10 II 2024).

Genialna akcja Jonassona, który poszedł z rywalami „**na żyletki**” na wyjściu z pierwszego łuku. Stachyra na drugiej pozycji do końca odpierał ataki Nichollsa. Szał radości w gdańskim obozie! (M – www.trojmiasto.pl, 5 V 2013).

Kiedy dwa zespoły walczą „**na żyletki**”, bo mają za sobą słaby sezon, to można spodziewać się emocji (M – [https://tarnow.naszemiasto.pl/torus-wybrzeze-gdansk-z-unia-tarnow-wygralo-w-dramatycznych/ar/c2-8811661](https://tarnow.naszemiasto.pl/torus-wybrzeze-gdansk-z-unia-tarnow-wygralo-w-dramatycznych/ar/c2-8811661, 11 V 2022), 11 V 2022).

Zakres łączliwości tego wyrażenia jest bardzo szeroki, por. w powyższych cytatach: *być, pójść, toczyć się, walczyć, walka na żyletki*, a także tu niezilustrowane: *iść, gra, grać, mecz, rozstrzygać się, wejście* itp. *na żyletki*. Nie budzi zatem wątpliwości jego status jako samodzielnego frazeologizmu, a nie komponentu innych frazemów.

Wyrażenie to przekroczyło już jednak granice kontekstów sportowych i często używane jest w odniesieniu do walki wyborczej. Obrazują to następujące fragmenty tekstów:

[...] a w wyborach prezydenckich to leciała **na żyletki** z Rafałem (M – www.wykop.pl, 24 XII 2021).

To będzie kampania na emocje, a wynik będzie „**na żyletki**” – mówią nam politycy Koalicji Obywatelskiej (M – <https://3oopolityka.pl/pl/stan-gry/2025-01-10/stan-gry-rz-o-cbos-pis-z-najlepszym-wynikiem-od-wyborow-gadek-stanowski-uderzy-w-mentzena-jak-tir-w-tico-polityk-ko-w-onecie-holownia-juz-gra-do-bramki-pis, 10 I 2025>).

Tutaj zwracam się do wszystkich komentatorów – powiedział Rafał Trzaskowski w Białymstoku. – To jest olbrzymia różnica w II turze. Ja uważam, że w II turze będzie **na żyletki** – ocenił (M – <https://3oopolityka.pl/pl/live/2024-11-20/14-a-8-to-olbrzymia-roznica-trzaskowski-o-wynikach-prezydenckiego-sondazu-ko, 20 XI 2024>).

Na końcu to będzie bój **na żyletki** – ocenił wiceszef PO Cezary Tomczyk (M – <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/spiecie-politykow-poszlo-o-azyl-na-bialorusi-dla-tomasza-szmydta-relacja-na-zywo/9p05we2, 23 XI 2024>).

A, jak słyszymy w sztabie, inaczej podchodzi się do kandydatów, gdy różnica między nimi jest „**na żyletki**”, a inaczej gdy jest np. dwucyfrowa (M – <https://wydarzenia.interia.pl/wybory/prezydenckie/news-tusk-zmienia-termin-marszu-w-pis-odetchneli-z-ulga-wiemy-dla,nId,21385365, 2 IV 2025>).

Trzaskowski i Nawrocki idą łeb w łeb. To może być wynik „**na żyletki**” [t] (M – <https://www.tvp.info/86987181/wybory-prezydenckie-2025-politolodzy-wyjasniają-dlaczego-trzaskowski-i-nawrocki-ida-leb-w-leb-w-sondazach, 30 V 2025>).

W kampanii prezydenckiej w roku 2025 określenie *na żyletki* było tak częste, że opatrywano je komentarzami metatekstowymi typu:

Kampania prezydencka jest na ostatniej prostej. Wynik pierwszej tury i sondaże wskazują, że walka między Rafałem Trzaskowskim, a Karolem Nawrocki jest niezwykle wyrównana. Kandydaci idą łeb w łeb. **Jest – jak to mówi się w przestrzeni publicznej – „na żyletki”** (M – <https://konkret24.tvn24.pl/polityka/inflacja-push-backi-800-plus-sprawdzamy-slowa-premiera-st8474190?source=rss, 24 V 2025>).

Zwyciężyliśmy, chociaż myślę, że **do języka polskiego i języka polskiej polityki wej-dzie to sformułowanie „na żyletki”** – powiedział kandydat KO Rafał Trzaskowski po ogłoszeniu sondażowych wyników wyborów na prezydenta (M – <https://wpolityce.pl/polityka/731210-relacja-policzono-100-proc-glosow-nawrocki-zwycieza, 1 VI 2025>).

W ósmym zeszycie „Poradnika Językowego” z roku 2025 związek ten – wraz z innymi „powyborczymi nabytkami językowymi”: *nie uważam nic* oraz *cóż szkodzi obiecać* – opisuje Agnieszka Piela (2025: 104–105).

8. *Na żyletkę / na żyletę* w pozostałych znaczeniach

Wyrażenia określające z komponentami *żyletka* i/lub *żyleta* w liczbie pojedynczej, czyli *na żyletkę* oraz *na żyletę*, funkcjonują wspólnie w jeszcze innych znaczeniach niż dotąd wskazane, również nieobecnych w słownikach. Spójrzmy na konteksty:

Jeśli zawieramy z deweloperem umowę przedwstępną na mieszkanie i wplacamy zadek, w określonym w niej terminie trzeba „dopiąć” transakcję, zawierając właściwą umowę w formie aktu notarialnego. Do tego konieczna jest zgoda banku na udzielenie kredytu. – Zdarza się, że klienci **podpisują umowy „na żyletkę”, czyli z bardzo krótkim terminem wpłaty** – dodaje Białek (M – <https://www.money.pl/banki/staraja-sie-o-rzadowy-kredyt-na-mieszkanie-moga-stracic-tysiace-zlotych-6938590356691073v.html>, 6 IX 2023).

W przyszłym roku z oferty miały zniknąć dwa popularne modele – V-Strom 650 i SV 650. Powód? Prosty – norma euro 5, której nie spełnia żaden z tych motocykli. Suzuki postanowiło jednak swoim sposobem podłubać coś przy obu sprzętach i finalnie wyszło im, że oba **dosłownie na żyletkę wpasują się w unijne wymagania** (M – <https://www.scigacz.pl/Suzuki,V-Strom,650,i,SV650,2021,Rzedowka,jeszcze,nie,w,przyszlym,roku,39568.html>, 8 X 2020).

Wydaje się, że definicję tego znaczenia można sformułować następująco: ‘ledwie; w taki sposób, że niewiele brakuje do tego, by zdarzyło się to, o czym mowa’¹⁶.

Wyrażenia *na żyletkę / na żyletę* występują też w tekstach w znaczeniu ‘bardzo wyraziście, ostro’, które semantycznie współgra ze wspomnianymi wcześniej porównaniami odnoszącymi się do wyrazistości monitora, obrazu, zdjęcia itp.: *ostrzy jak żyletka / żyleta, ostrość jak żyleta* i *ostrzyć jak żyleta*¹⁷. Oto fragment wypowiedzi fotografa:

Na temat Tamrona powiem tylko tyle że poprzednio byłem użytkownikiem optyki firmowej do Canona a mianowicie 28-105USM f3,5-45 i byłem z niej niezadowolony pod względem jakości ostrzenia (czytaj ostrości odbitek) zależało mi na **obiektywie który ostrzył by na „żyłkę”** a nie „soft” i Tamron spełnił moje oczekiwania (NKJP – Usenet, 11 VII 1998).

Natomiast połączenie *na żyletę* spotkać można w socjolekcie karcianym jako określenie jednego ze sposobów oznaczania kart w nieuczciwej grze, co obrazuje cytat:

¹⁶ Definicję zbudowałyśmy na wzór definicji słowa *ledwie* w WSJP PAN.

¹⁷ O ostrym zdjęciu por. też *żyleta* w WSJP PAN w znaczeniu 4 (zob. też przyp. 6).

– na klapę – ukrywanie kilku kart na kolanach, w rękę i uzupełnianie nimi kart otrzymanych z rozdania / – **na żyłetę** – delikatne przycinanie rogów lub brzegów karty (NKJP – „Dziennik Bałtycki” 2 I 2004).

9. Inne związki frazeologiczne z komponentami *żyletka* i *żyleta*

Zwróćmy też uwagę na dwa związki frazeologiczne z komponentem *żyletka* odnotowane w słownikach polszczyzny potocznej. Młodzieżowy zwrot *pociąć się różową żyłetką w czaszki* obecny jest w *Słowniku slangu i mowy potocznej* z wyjaśnieniem: „Określenie to jest używane, gdy jakiejś osobie coś się stało i ona uważa to za tragedię. Czasem używane też na odczepkę” i przykładowym cytatem:

X: WiDzIaŁaM wCzOrAj MoJeGo DaMiAnKa Na MiEŚCiE z JaKąŚ bLoNdYnĄ ;((((Y: To straszne! Idź się **potnij różową żyłetką w czaszki** (<https://www.miejski.pl>, 6 IX 2025).

Wyszukiwarka Google pozwala wskazać jeszcze dwa poświadczenia:

„Niektórzy **potną się różową żyłetką w czaszki**” [t] [...] Planuje też zmianę strony z nową płytą, widziałam, że niektórzy forumowicze **potną się różową żyłetką w czaszki**... bo nie będzie już fioletowego forum (G – https://www.pudelek.pl/art-ku-8732/niektorzy_potna_sie_rozowa_zyletka_w_czaszki/, 6 III 2008).

ludwik mnie dobił, idę się **pociąć różową żyłetką w czaszki** ;< (G – <https://wykop.pl/wpis/2090319/ludwik-mnie-dobil-ide-sie-pociac-rozowa-zyletka-w->, 16 VII 2009).

Z kolei wyrażenie porównawcze *chudy jak żyletka* ‘bardzo chudy’ (jako wariant związku *chudy jak widelec*) uwzględnione zostało w *Słowniku polszczyzny potocznej* Macieja Czeszewskiego (2006), pisze też o nim w swoim artykule Maria Roszak (2013: 270), lecz w tekstach internetowych jedyny cytat dotyczy ryb:

Zatoka Pucka pełna chorych ryb? Rybacy biją na alarm, a ministerstwo zleci kontrolę [t] W sieci trafiają owrzodzone sztuki i **chude jak żyletka** flądry (G – [W słownikach ogólnych i socjolektalnych nie odnotowano natomiast czterech kolejnych związków frazeologicznych z komponentami *żyleta* i *żyletka*.](https://hel.naszemiasto.pl/zatoka-pucka-pelna-chorych-ryb-rybacy-bija-na-alarm-a/ar/c8-4315760, 17 XI 2017).</p>
</div>
<div data-bbox=)

W polszczyźnie potocznej funkcjonuje zwrot *chodzić jak żyleta* stosowany w odniesieniu do pracy urządzeń mechanicznych i oznaczający ‘bardzo sprawnie działać’. Jego użycie poświadczają następujące konteksty:

Trzeba tu dodać iż dwa ostatnie obiektywy zaniósłem do serwisu dla świętego spokoju gdyż wizualnie i mechanicznie nie wykazywały żadnych oznak zmęczenia. Cały komplet **chodzi jak żyleta** – żadnych problemów mechanicznych (NKJP – Usenet, 5 II 2005).

Strażacy blisko rok zabiegali o nowy samochód pożarniczy. Po tym, jak skradziono im i podpalono nyskę. Sprowadzony z Niemiec mercedes **chodzi jak żyleta** (FBL – „Kulisy Powiatu Kluczbork-Olesno” 2010, nr 38, s. 16).

W slangu internetowym, zwłaszcza w języku subkultury emo, obecna jest fraza *idę się pociąć z żyletką*, używana zwykle ironicznie w sytuacji „załamania” z powodu drobnych niedogodności, kłopotów itp. w kontekstach typu: „Komputer się zawiesza, **idę się pociąć z żyletką**”, „Cola mi się skończyła, **idę się pociąć z żyletką**”¹⁸.

Od młodych użytkowników polszczyzny uzyskaliśmy informację, że na określenie niskiego wzrostu stosuje się między innymi lekceważące wyrażenie *metr i żyletka*, ale nie znalazłyśmy na nie potwierdzenia tekstowego.

W korpusie MoncoPL występuje też trudny dla nas do zdefiniowania związek wyrazowy *okrakiem na żyletce* we fragmentach tekstów dotyczących polityki i gospodarki:

Zjeżdżający do Elbląga politycy, publicznie wychwalający prezydenta i władze samorządowe demonstrują jedynie, że nie mają pojęcia o rzeczywistości i problemach naszego miasta. Że nadal wszystko jest powierzchownym picem. Dotyczy to tak samo PO jak i PSL. **Okrakiem na żyletce** ulokowała się Lewica, ale naprawdę wszyscy mają nas równo gdzieś (M – <https://www.portel.pl/wiadomosci/remontowanie-czy-pacykowanie-copiatkowy-felieton-marii-kasprzyckiej/116239>, 21 I 2020).

To się nie dzieje naprawdę – pomyślałam oglądając prezentację „samorządowego modelu zaopatrzenia Elbląga w ciepło”. Najpierw prezes EPEC przedstawił pana Żurka, który usiadłszy **okrakiem na żyletce** postanowił reprezentować tak EPEC, jak i międzynarodowy koncern IFL (M – <https://www.portel.pl/wiadomosci/nadzwyczajna-chmura-absurdu-copiatkowy-felieton-marii-kasprzyckiej/116950>, 6 III 2020).

18 Dziękujemy dr Monice Peplińskiej z UKW w Bydgoszczy za podanie nam tego związku wraz z przykładami.

Podobną funkcję pełni wyrażenie rzeczownikowe *rozkrok na żyletce* odnalezione w internecie przez wyszukiwarkę Google:

– Zapłacę! Zapłacę! Ty, jakby co... Dla mnie to siódemka... Dla ciebie dwójka... jakby co. Mówię ci, mam **rozkrok na żyletce**. – Fanga spowaźniał nagle, zmienił ton, zwrócił się do Kurtza jak przyjaciel. – Kurtz, co ty? Od siedzenia w pierdłu to my jesteśmy... (G – <https://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/jakby%20co;1537,2;617.html>; Marek Miller, *Pierwszy milion, czyli chłopcy z Mielczarskiego*, Warszawa 1999).

Wydaje się, że znaczenie obu związków może być bliskie semantyce przysłowia *Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek* ‘ktoś – ze względu na własny interes – chce zadowolić dwie przeciwstawne strony’ (WSJP PAN).

Podsumowanie

Przypomnijmy, że celem artykułu było potwierdzenie naszej hipotezy o bogactwie frazeologizmów z komponentem *żyletka* (i wariantywnie *żyleta*) funkcjonujących w polskich tekstach na przestrzeni ostatnich stu lat. Weryfikacja tej hipotezy dała wynik pozytywny. Okazało się, że we współczesnej polszczyźnie obecnych jest – z różną frekwencją, choć nie prowadziłyśmy szczegółowych badań kwantytatywnych – około 20 frazemów i idiomów stanowiących odrębne jednostki leksykalne¹⁹. Zdecydowanie przeważają wśród nich wyrażenia – liczne określające: (*ostry*) *jak żyletka/żyleta* ‘bardzo ostry (w różnych, także synestezyjnych znaczeniach)’, *na żyletki* ‘na złom’, *na żyletkę/żyletę* – o dwu typach kradzieży, *na żyletkę/żyletki/żyletę* ‘w minimalnej odległości’, *na żyletce* ‘ts.’, *na żyletki* ‘z niewielką różnicą (o rywalizacji sportowej i wyborczej)’, *na żyletkę* ‘ledwie’, *na żyletkę/żyletę* ‘bardzo wyraziście’, *chudy jak żyletka* ‘bardzo chudy’, *metr i żyletka* ‘o wzroście: niski’, *okrakiem na żyletce* ‘zadowolając dwie przeciwstawne strony’ i jedno rzeczownikowe: *rozkrok na żyletce*. Funkcjonują też zwroty: *przesiedzieć/wysiedzieć/odsiedzieć/wystać* itp. *na żyletkach/żyletce/żyletach* ‘przetrwąć’, *wyprasować* itp. *na żyletkę/żyletę* ‘wyprasować’ itp. dokładnie, precyzyjnie, bez zagnieceń’, *chodzić jak żyleta* ‘sprawnie działać’ i *pociąć się różową żyletką w czaszki* ‘prześmiewczo o wyolbrzymianiu jakiejś sytuacji’ oraz jedna fraza *idę się pociąć z żyletką*. Wszystkie związki należą do potocznego rejestru polszczyzny, nieliczne reprezentują różne socjolekty (przestępczy, karciany, młodzieżowy, fotograficzny), a wyrażenie *na żyletki* ‘na złom’ z socjolektu marynarckiego przeszło do polszczyzny ogólnej.

19 Za Mirosławem Bańką przyjmujemy, „że leksemów jest tyle, ile znaczeń, innymi słowy – że nie ma leksemów wieloznacznych” (Bańko 2002: 26).

Na podstawie danych z uwzględnionych w badaniu korpusów ostrożnie przyjąć można, że najwcześniej w języku polskim pojawiły się wyrażenia (*ostry*) *jak żyletka* (w dwudziestoleciu międzywojennym) i *na żyletki* ‘na złom’ (tuż po drugiej wojnie światowej).

Rzeczywistość tekstowa w odniesieniu do frazeologii z komponentami *żyletka* i *żyleta* okazała się znacznie bogatsza niż notacje leksykograficzne. Spośród słowników ogólnych w WSJP PAN zarejestrowano *na żyletkę* ‘tak, że obiekt, o którym mowa, znajduje się w minimalnej odległości od drugiego’, *na żyletki* ‘na złom’ jako składnik zwrotów *ktoś pociął na żyletki coś* i *ktoś tnie na żyletki coś* w znaczeniu ‘przeznaczyć/przeznaczać na złom’ oraz wśród kolokacji w zakładkach „Połączenia” *ostry jak żyletka* i *ostry jak żyleta*. W PSWP odnotowano z kolei *ostry jak żyletka*, ale tylko w odniesieniu do ostrości obrazu monitora. We frazeografii jedynie w dwu słownikach – *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* P. Müldnera-Nieckowskiego i *Wielkim słowniku frazeologicznym* P. Flicińskiego – udokumentowano wyrażenie porównawcze *ostry jak żyletka* w znaczeniu ‘bardzo ostry’ (z cytatami dotyczącymi zmysłu dotyku). W pierwszym zarejestrowano również *ostry jak żyleta* 1. *posp.* ‘osoba stanowcza, energiczna, też: złośliwa, wymagająca, inteligentna’; 2. *posp.* ‘coś, co robi wrażenie’, a w drugim *ostry jak żyletka* w znaczeniu ‘o celnych słowach, wypowiedziach osoby bardzo pewnej siebie’.

W słownikach socjolektów znalazły się jeszcze *na żyletkę* – o dwu typach kradzieży (Stępniać 1993) – i *pociąć się różową żyletką w czaszki* ‘prześmiewczo o wyolbrzymianiu jakiejś sytuacji’ (*Słownik slangu...*), a w *Słowniku polszczyzny potocznej* M. Czeszewskiego (2006) porównanie *chudy jak żyletka* ‘bardzo chudy’. Uboga dokumentacja leksykograficzna frazeologizmów z komponentami *żyletka* i *żyleta* świadczy o skomplikowaniu lingwistycznej materii, jaką stanowią spetryfikowane połączenia wyrazowe.

Skróty

[t] – tytuł lub śródtytuł w tekście źródłowym

Źródła

FBL: FBL Riserch (Odkrywka), [on-line:] <http://odkrywka.pl> (dostęp: październik–grudzień 2025).

G: Google, [on-line:] <https://www.google.pl> (dostęp: październik–grudzień 2025).

KWJP: Korpus Współczesnego Języka Polskiego, [on-line:] https://kwjp.ipipan.waw.pl/query_corpus/21/ (dostęp: październik–grudzień 2025).

M: MoncoPL, [on-line:] <http://monco.frazeo.pl/index> (dostęp: październik–grudzień 2025).

NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] <https://nkjp.pl> (dostęp: październik–grudzień 2025).

Literatura

- BAŃKO M., 2002, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa.
- BAŃKO M., 2004, *Słownik porównań*, Warszawa.
- CZESZEWSKI M., 2006, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa.
- DZIENISIEWICZ D., GRALIŃSKI F., ŚWIETLIK K., 2018, *System Odkrywka jako innowacyjne narzędzie informatyczne do badania polskiej leksyki potocznej. Przykłady zastosowania*, [w:] A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibski (red.), *Kultura komunikacji potocznej w językach słowiańskich*, „Kultura Komunikacji Językowej”, 5, Poznań, s. 35–49.
- FLICIŃSKI P., 2012, *Wielki słownik frazeologiczny*, Poznań.
- GRALIŃSKI F., 2019, *Against the Arrow of Time. Theory and Practice of Mining Massive Corpora of Polish Historical Texts for Linguistic and Historical Research*, Poznań.
- GRALIŃSKI F., DZIENISIEWICZ D., WIERZCHOŃ P., 2017, *U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka: cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica” IX, t. 1, s. 51–62, <https://doi.org/10.24917/20816642.9.1.3>.
- GRALIŃSKI F., WIERZCHOŃ P., 2018, *Odkrywka, czyli leksykografia diachroniczna live*, [w:] M. Bańko, H. Karaś (red.), *Między teorią a praktyką. Metody współczesnej leksykografii*, „Biblioteka Prac Filologicznych (2018)”, t. 1, Warszawa, s. 59–69, <https://doi.org/10.31338/uw.9788323535492>.
- https://pl.wikipedia.org/wiki/King_Camp_Gillette (dostęp: 4 II 2026).
- KIERAŚ W., MARCINIAK M., ŁAZIŃSKI M., WOLIŃSKI M., BOJAŁKOWSKA K., EŻLAKOWSKI W., KOBYLIŃSKI Ł., KOMOSIŃSKA D., KRASNOWSKA-KIERAŚ K., RUDOLF M., TOMASZEWSKA A., WOŁOŻYŃ J., ZAWADZKA-PALUEKTAU N., 2025, *Korpus Współczesnego Języka Polskiego. Dekada 2011–2020*, „Język Polski” V, z. 2, s. 5–20, doi: <https://doi.org/10.31286/JP.001055>.
- KOPALIŃSKI W., 1996, *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*, Warszawa.
- LEWICKI A.M., PAJDZIŃSKA A., 2001, *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 315–333.
- MÜLDNER-NIECKOWSKI P., 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- PĘZIK P., 2020, *Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL*, „Forum Lingwistyczne” 7, s. 133–150, <http://doi.org/10.31261/FL.2020.07.11>.
- PIELA A., 2025, *Polszczyzny powyborcze nabytki językowe*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 99–108, <http://doi.org/10.33896/PorJ.2025.8.7>.
- PRZEPIÓRKOWSKI A., BAŃKO M., GÓRSKI R.L., LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK B. (red.), 2012, *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, praca zbiorowa, Warszawa.
- PSWP: H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 50, Poznań 2005.
- ROSZAK M., 2013, *Grubość i chudość w polszczyźnie*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” VIII, s. 265–275.
- Słownik slangu i mowy potocznej*, [on-line:] <https://www.miejski.pl> (dostęp: 6 XI 2025).
- STĘPNIAK K., 1993, *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn.
- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] <https://wsjp.pl> (dostęp: 6 XI 2025).

About Older and Newer Phraseologisms with the Components *żyletka* and *żyleta*

Abstract

The authors of this article present approximately 20 phraseologisms with the components *żyletka* and *żyleta* ('razor blade'). Their history begins in the interwar period (*ostry jak żyletka* ('as sharp as a razor blade')). Immediately after World War II, the term *na żyletki* ('for scrap metal') appeared, while the phraseologisms with the component *żyleta* appeared only in the second half of the 20th century. Among the phraseologisms discussed, defining expressions predominate, with verb phrases being less common, and noun expressions and phrases being the rarest. All phrases belong to the colloquial register of Polish; a few represent various sociolects (criminal, card, youth, photography), while the term *na żyletki* has migrated from the naval sociolect into general Polish. Today, the term *na żyletki* appears in Polish in many meanings, evolving from the meaning 'within a short (spatial) distance'. The high turnout during the 2025 presidential election contributed to the popularity of one of these meanings 'with a slight difference.' Only a small part of the collection of phraseologisms analysed in the article was recorded in general and specialised dictionaries of the Polish language.